

Od dvojbe do razdvojbe
Zbornik radova u čast profesorici Branki Tafri

Od dvojbe do razdvojbe. Zbornik radova u čast profesorici Branki Tafri

Nakladnik

Ibis grafika, Zagreb

Za nakladnika

Saša Krnic

Uredili

Petra Košutar

Mislav Kovačić

Recezeni

Milica Gačić

Ljiljana Marks

Bernardina Petrović

Mateo Žagar

Prijevod sažetaka

Lucia Miškulin Saletović

Adrian Beljo

Kazalo imena

Lidija Bogović

Grafičko oblikovanje

Banian ITC. d.o.o.

Tisak

Denona, Zagreb

ISBN 978-953-7997-33-5

CIP zapis dostupan je u računalnom katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

pod brojem 000998869.

Knjiga je tiskana u lipnju 2018. godine.

Knjiga je tiskana uz potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja RH.

OD DVOJBE DO RAZDVOJBE

Zbornik radova u čast profesorici Branki Tafri

Uredili
Petra Košutar
Mislav Kovačić

Zagreb, 2018.

DOMEN PRIMENE LEKSEME KAO SEGMENT LEKSIČKOG ZNAČENJA

U radu se razmatra domen primene leksema. Nakon kratkog teorijskog uvoda o pragmatičkom nivou značenja lekseme, predstavlja se istraživanje na materijalu odabranih leksema iz srpskog jezika. Građa je preuzeta iz rečnika savremenog srpskog jezika, iz Elektronskog korpusa srpskog jezika, sa pretraživača Google, a sprovedeno je i jedno istraživanje sintagmatskih asocijacija studenata. Na kraju rada iznose se stavovi u prilog stavu da domen primene lekseme predstavlja deo leksičkog značenja.

Ključne reči: domen primene, leksička kompetencija govornika, leksikologija, pragmatika, srpski jezik

1. Uvodne teorijske napomene

U ovom radu pokušaćemo da osvetlimo jedan segment složenog pitanja leksičke kompetencije govornika maternjeg jezika. M. Radovanović piše o “postojanju bar dva vida jezičkog znanja, tj. o postojanju dveju jezičkih kompetencija: znanje, kompetencija koda (jezičkog sistema) i znanje, kompetencija komunikacije (ostvarenja, upotrebe jezičkog sistema)” (Radovanović 1986: 48). On još naglašava da postoje različiti termini za komunikacijsku kompetenciju: upotreba jezika, performanca, jezičko ispoljavanje, jezičko ostvarenje, jezičko ponašanje itd.

Prema T. Prčiću, u domenu leksičkog značenja, komunikacijsku funkciju “oličavaju dva bitna činioca: prvi je komunikativni potencijal lekseme, koji doprinosi preciznijem, suptilnijem ili živopisnijem opisivanju stvarnosti, te jasnijem i ubedljivijem uobličavanju misli. Drugi činilac predstavljaju ograničenja u pogledu leksičke selekcije – u paradigmatskoj ravni, vezanoj za hiponimiju, sinonimiju i antonimiju, te u sintagmatskoj ravni, vezanoj za kolokabilnost” (Prčić 2008: 38).

Ova dva činioca utiču na jedan od segmenata leksičkog značenja, a to je domen primene. L. Zgusta primećuje da se ne bi svi lingvisti složili sa činjenicom da domen primene spada u leksičko značenje, ali da je za leksikografa ova komponenta veoma važna i da je on dužan da skrene pažnju korisnika

na njega (Zgusta 1991: 50). Takođe, važno je da leksikograf oprezno iznosi informacije o domenu primene u rečniku. Jedan od primera koje navodi L. Zgusta odnosi se na engleske reči *stipend* i *salary*, koje imaju isti designat i istu konotaciju. Razlikuju se samo po domenu primene, jer se *stipend* odnosi na platu za nastavnike ili sveštenike, dok se *salary* odnosi na platu za službenike (Zgusta 1991: 46).

Sve ove teorijske činjenice svedoče o tome da značenje lekseme sadrži i pragmatički nivo, pa detaljno proučavanje leksičkog značenja podrazumeva i zalaženje u njenu pragmatičku dimenziju. O komunikacijskoj kompetenciji, komunikacijskom potencijalu lekseme, domenu njene primene uglavnom se govori u vezi sa učenjem stranih jezika. Međutim, ova oblast može privući pažnju i onda kada razmišljamo o komunikacijskoj kompetenciji govornika maternjeg jezika. Posebnu pažnju privlači činjenica da postoje jezička znanja govornika maternjeg jezika kojih oni uopšte nisu svesni. Ovaj rad biće u dobroj meri posvećen upravo tim manje ili više nesvesnim znanjima o upotrebi leksema (tj. o domenu njihove primene), koje govornici maternjeg jezika često automatski ispoljavaju.

1.1. Inspiraciju za ovaj rad dobili smo čitajući zanimljiva zapažanja I. S. Uluhanova o nekim karakteristikama i budućim zadacima funkcionalne tvorbe reči (Uluhanov 2006: 8–9). U fokusu njegove pažnje bila je uzajamna veza semantike nekih derivata i onih leksema sa kojima se ti derivati upotrebljavaju u kontekstu. Interesovanje se obraća pre svega na jednu značenjsku komponentu kroz koju se ispoljava uzajamno delovanje, a to je pozitivna/negativna ocena sadržaja iskazanih leksemama. Uluhanov se odlučuje za ovu komponentu uvažavati stav D. Arutjunove da je ona (pozitivna/negativna komponenta, tj. subjektivna ocena) najupadljiviji segment pragmatičkog značenja i da se kroz nju ispoljava maksimum kontekstne zavisnosti. Kao primer I. S. Uluhanov navodi ruske glagole sa konfiksom *на-* + *-ся*, za koje kaže da će pozitivno ili negativno značenje dobiti u zavisnosti od leksema sa kojima se upotrebljavaju u istom kontekstu. Stepen te uzajamne veze (koju Uluhanov naziva pragmatičkom) može biti različit i uslovljen je stavom govornika o rezultatu radnje, a ispoljava se kroz asocijacije govornika i može se analizirati u asocijativnim rečnicima. Tako su, na primer, asocijacije na rezultat glagola *играти се* češće pozitivne (npr. zadovoljstvo) nego negativne (npr. umor). Glagol *наиграться* obično se u rečnicima ruskog jezika definiše neutralnom definicijom ‘dovoljno se poigrati’, ne ukazujući ni na

pozitivnu ni na negativnu ocenu radnje. Međutim, iz rečenice *Я сегодня наигрался*, zahvaljujući pragmatičkoj vezi između radnje i subjektivnog stava prema njenom rezultatu, govornik ruskog jezika dobiće informaciju da se onaj ko izgovara dotičnu rečenicu danas i nauživao. Ovakvo značenje Uluhanov naziva *jakim* jer se ostvaruje u sasvim neutralnom kontekstu. Ako igra nije prijala i ako je izazvala, na primer, umor, govornik će morati to da naglasi u kontekstu, npr. *Я сегодня наигрался до изнеможения*. Takvo značenje glagola (koje postaje negativno zahvaljujući nekoj leksemi u ulozi semantičkog determinatora) Uluhanov naziva *slabim*.

Za ovaj rad važno je sledeće – postoje, dakle, lekseme od kojih se na osnovu semantičkih i tvorbenih parametara može očekivati da budu neutralne sa stanovišta subjektivne ocene, a one to nisu i nose pozitivnu ili negativnu semantičku komponentu, koja nije izazvana tvorbenim ili nekim drugim strogo jezičkim, već pragmatičkim razlozima. One nose tu ocenu kao deo svog pragmatičkog potencijala i kada se upotrebe u neutralnom kontekstu, ta komponenta se ispoljava, a ako se želi naglasiti suprotna ocena od one koja je deo njihovog pragmatičkog potencijala, onda se to postiže upotrebom lekseme koja će poslužiti kao semantički determinator tog suprotnog značenja.¹ Privukla nas je, da pojednostavimo, ocena I. S. Uluhanova da glagol *naigrati se* ima pozitivno (poželjno) značenje iako na prvi pogled izgleda da je u pitanju neutralna leksema. Mnogo puta je ispitano i pokazano da lekseme koje imaju sufikse i prefikse subjektivne ocene imaju pozitivno ili negativno značenje (isp. npr. *ekstrapametani*, *sinčić*, *psetance* ili *lažovčina*, *baruština*), ali nema mnogo ispitivanja leksema koje naizgled nemaju u tom smislu markirano značenje, a u stvari jesu markirane. Put do otkrivanja takvih leksema često nije u pretraživanju rečničkih definicija, već u pretraživanju leksema sa kojima se najčešće upotrebljavaju.²

2. Primeri iz korpusnih istraživanja

Neka od retkih korpusnih semantičkih istraživanja na materijalu srpskog jezika obavila je J. Dražić (2014) i došla do zaključaka koji mogu biti korisni i za ovo istraživanje, iako je cilj njenih ispitivanja bio drugačiji. U želji da ispita dominantno značenje glagola *izazvati* na osnovu kolokata uz

1 O semantičkom determinatoru i semantičkoj poziciji isp. Gortan Premk 2004: 49–58.

2 O značaju i učinkovitosti istraživanja značenja leksema na osnovu analize uobičajenih leksičkih spojeva u koje stupaju na više mesta u svojim knjigama naglašavaju Blagus Bartolec 2014. i Dražić 2014.

koje se upotrebljava u Elektronskom korpusu srpskog jezika (EK), autorka je ispitala imenice uz koje se najčešće javlja ovaj glagol i, usput, došla do zaključka važnog za ovo istraživanje, a to je da glagol *izazvati* najčešće “vezuje za sebe imenice koje denotiraju kakav loš ishod (sudar, neredi, skandal, borbe, poremećaj i sl.) ili stanje doživljavača (žaljenje, patnja, sumnja, ogorčenje itd.). Vrlo je malo primera kolokata s pozitivnom semantikom, koja se odnosi na određena psihološka stanja ili stavove eksperijenta (oduševljenje, zanos, divljenje i sl.)” (Dražić 2014: 60). Anкета koju smo sprovedli među studentima treće godine Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu pokazuje iste rezultate. Kao prvu slobodnu asocijaciju na glagol *izazvati* studenti su napisali: *udes* (7), *požar* (6), *sudar* (6), *paniku* (4), *incident* (2), *nesreću* (2), *pobunu* (2), *štetu* (2), *bes*, *bol*, *gnev*, *ljutnju*, *nezgodu*, *nemir*, *neprijatelja*, *otpor*, *pometnju*, *problem*, *raspravu*, *rat*, *saobraćajnu nesreću*, *svađu*, *smrt*, *strah*, *tuču*, *haos*, *histeriju*. Samo 4 odgovora nisu označavala nepoželjne pojave: *smeh*, *sreću*, *osećanje*, *lančanu reakciju*.

Ista autorka citira jedno istraživanje kolokacionog potencijala nekih leksema i iznosi podatak da je pridev *težak* u značenju kakvog intenziteta, dimenzije, “najčešće u vezi s imenicama negativne semantike”: *zločin*, *pljačka*, *krađa*, *zavera*, *laž*, *bezobrazluk*, *svinjarija*, *greh*, *razbojništvo*, *skandal*, *uvreda*, *kleveta*, *prevara*, *prestup*, *budalaština*, *bruka*, *glupost*, *sebičluk*, *koristoljubivost*, *pohlepa*; *zločinac*, *pljačkaš*, *lopov*, *narkoman*, *grešnik*, *razbojnik*, *krivac*, *klevetnik*, *prevarant*, *mutivoda*, *koristoljubac*, *prestupnik*, *sebičnjak*, *budala*, *glupak*, *kukavica*, *ludak*, *lažljivac*, *pijanica*, *izelica* itd. (Dražić 2014: 126–127).

Glagol *izazvati* je platisemična, širokoznačna leksema i ne postoji nijedan semantički ni gramatički razlog zbog kojeg se češće dopunjava imenicama nepoželjnog/negativnog značenja nego onima koje znače nešto pozitivno. Ipak, određeni frekventni kolokacijski spojevi, verovatno pre svega u novinarskom funkcionalnom stilu (što zaključujemo na osnovu kolokacija *izazvati sudar*, *izazvati nered*, *izazvati skandal*, koje su uobičajene u novinarskom stilu), doveli su do toga da ovaj glagol razvije svoju kolokacionu otvorenost prema imenicama nepoželjnog značenja, što je uticalo na domen primene ove lekseme, a pošto domen primene shvatamo kao komponentu leksičkog značenja, to znači – i na leksičko značenje ovog glagola.

Pridev *težak* bi takođe mogao da se vezuje za imenice bilo kakve semantike. Ipak, činjenica da imenice apstraktnog značenja za koje se ovaj pridev vezuje najčešće označavaju nešto negativno može se objasniti i njegovom

semantičkom strukturom za koju se vezuju seme koje se tiču napora, napreznja, neprijatnosti, na šta ukazuju definicije u *Rečniku* Matice srpske.

Ovakvi slučajevi kao što je primer prideva *težak* ukazuju na činjenicu da se vezivanje određene pozitivne ili negativne subjektivne ocene lekseme može gradirati po stepenu uočljivosti (bez istraživanja uobičajenih kolokacija): (1) od sasvim neočekivane subjektivne ocene (kao što je ona koju nosi glagol *izvršiti*), preko (2) one koja je delimično očekivana (*težak*), do (3) sasvim eksplicitnih (*travuljina*, *detence*). Našu pažnju pre svega privlače slučajevi koje smo označili brojem 1, iako je ponekad teško napraviti oštru granicu.

3. Empirijsko istraživanje

Naša analiza ne pretenduje na iscrpnost, već na ukazivanje na značaj pragmatičkih komponenata u značenju leksema. Krenućemo od glagola, kojih je najviše u našoj građi. Građa je ekscerpirana iz najvažnijih rečnika srpskog jezika (RSANU, RMS, RSJ), iz Elektronskog korpusa srpskog jezika (EK) i sa pretraživača Google. Iz rečnika su uglavnom preuzimane definicije, a iz elektronskog korpusa i sa Googla frekventni kolokacijski spojevi izabranih leksema. Građu smo prikupljali i na osnovu asocijativne ankete. Ispitanici su bili studenti treće godine Grupe za srpski jezik i književnost Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Njihov zadatak je bio da dopune zadatu reč prvom rečju koja im padne na pamet. Prikupljali smo, dakle, sintagmatske asocijacije.

3.1. Glagoli

Glagoli koji su se specijalizovali samo za određeni tip imeničkih dopuna češće spadaju u one koji se dopunjuju imenicama nepoželjnog nego poželjnog značenja.

3.1.1. Iako ništa u rečničkim definicijama glagola *počiniti*, a ni u njegovoj tvorbenoj strukturi ne ukazuje na bilo kakvu negativnu/nepoželjnu komponentu u njegovoj semantici, on se, ipak, vezuje gotovo isključivo za lekseme sa nepoželjnim značenjem. Elektronski korpus srpskog jezika ukazuje na sledeće dopune: *POČINITI zločin, genocid, greh, grešku, krivično delo, glupost, zlo, nevolje, nepravdu, ubistvo, samoubistvo, krađu, prekršaj ...* Evo kakvim su rečima asocijacijama studenti dopunili ovaj glagol: *zločin* (22), *greh* (7),

grešku (6), *ubistvo* (6), *krivično delo* (2), *prekršaj* (2), *preljubu* (2), *samo-ubistvo* (2), *zlodelo*, *krađu*, *nepravdu*, *prestup*, *štetu*. Asocijacije studenata ukazuju na činjenicu da je kolokacija *počiniti zločin* vrlo čvrsta. Ona potiče iz administrativnog funkcionalnog stila i preko novinarskog, našla se i u razgovornom. Uticala je na valentnost glagola *počiniti* sa imenicama koje označavaju manifestaciju zločina ili su u nekoj bližoj semantičkoj vezi s tom leksemom. Ovaj primer odlično objašnjava kako lekseme stiču domen primene.

3.1.2. Iako glagol *govorkati* primarno ima deminutivno značenje, njegove frekventne dopune sugerišu na činjenicu da mu se ne poklapaju primarno i dominantno značenje, već da je dominantno jedno od sekundarnih značenja ‘pronositi glasove, ogovarati’. Tako pronalazimo potvrde za sledeće konstrukcije: *GOVORKATI o opštem štrajku, o tajnim pregovorima, o novoj pobuni*. Čak i iz rečenice *Sve devojke govorkaju o njenoj ludoj sreći* (RSANU), u kojoj nema jasnih pokazatelja da dopuna ima nepoželjno značenje (a i nema ga) jasno je da devojke zlrado govore o njenoj ludoj sreći. Pošto dopune često imaju nepoželjno značenje, nije neobično što se ovaj glagol često upotrebljava obezličeno (da bi se sakrio vršilac radnje koja ima nepoželjan objekat), a dopunu često predstavlja izrična rečenica. Dovoljno je samo upisati u Googlu *govorkalo se* i dobićemo sledeće rezultate: *GOVORKALO SE da će morati da ga prodaju, da je ta metoda bila previše “vještičarska”, da je bila u vezi sa glumcima Robertom Reynoldsom i Jamesom Woodsom, o streljanjima muslimanskih muškaraca i dečaka, da vara Anu Kokić sa go-go igračicom, da je u lošim odnosima sa komšijama u Surčinu* itd. I ostali primeri ukazuju na činjenicu da se nikada ne govorka o pozitivnim stvarima, već isključivo o negativnim. Rečenicu *GOVORKAJU O ...* studenti su uglavnom dovršili nekom ličnom zamenicom (*njemu* [7], *njoj* [3], *meni* [2], *tebi* [2]), ali i ovim leksičkim asocijacijama: *tračevima* (5), *problemima*, *problemu*, *komšiji*, *susedu*, *aferi*, *raskidu*, *preljubi*, *izborima*, *udadbi*, *prevari* i drugima koje se odnose na određene ličnosti, pa nisu od značaja za naše istraživanje.

3.1.3. Osnovno značenje glagola *desiti se* definiše se u RSJ kao ‘dogoditi se, zbiti se’. Stvari koje se dešavaju, događaju mogu biti poželjne ili nepoželjne, ali elektronski korpus pokazuje da dopune ovog glagola imaju uglavnom nepoželjno značenje: *skandal*, *saobraćajni udes*, *incident*, *nesporazum*, *nesrećni slučaj*, *peh*, *raskid*, *rat*, *revolucija*, *tuča*, *eksplozija*, *ljudska*

greška, nesreća, neprijatnost, tragedija ... Rečenicu DESIO SE ... studenti su dovršili sledećim verbalnim asocijacijama: *udes* (10), *zločin* (7), *sudar* (7), *incident* (4), *požar* (4), *slučaj* (3), *dogadjaj* (2), *zemljotres* (2), *napad* (2), *peh* (2), *haos* (2), *zastoj, kolaps, nesrećni rat, san, skandal, slučaj, užas*. Jedan odgovor označava poželjnu pojavu – *spektakl* (2), a *dogadjaj* (2) i *slučaj* (3) su, verovatno, neutralni odgovori koji nas samo podsećaju na očekivanje da bi značenje glagola *desiti se* trebalo da bude neutralno.

Kod glagola *zadesiti* ova komponenta je još očiglednija, pa je čak i rečnici s pravom konstatuju: *snaci* (*nekoga*), *desiti se* (*nekome*) (*o nesreći, zlu*). Elektronski korpus potvrđuje da može da nas zadesi *maler, usud, kiša, nesreća, povreda, teška sudbina, stomaćni virus, jak vetar, požar, smrtni slučaj*. Od studenata se očekivalo da prvom asocijacijom dovrše rečenicu ZADESIO GA JE ..., a njihovi odgovori ukazuju na činjenicu iz sfere pragmatike da je glagol *zadesiti* u određenoj meri rezervisan i za imenice koje označavaju teške bolesti: *problem* (9), *udes* (5), *maler* (4), *zemljotres* (3), *požar* (3), *nesreća* (2), *bol, nesrećan slučaj* (2), *sneg* (2), *brodolom, infarkt, kvar, loš dan, moždani udar, nemir, nervni slom, nered, nesrećan život, pakao, peh, rat, slučaj, smrtni slučaj, srčani udar, sudar, užas, haos, šok*.

3.1.4. Osoba se, teorijski, može upustiti i u pozitivne i u negativne pojave ili dešavanja, ali upotreba glagola *upustiti se* pokazuje da se obično upuštamo u nešto negativno: *UPUSTITI SE u avanturu, u beskrajno cenkanje, u borbu, u greh, u kredit, u nezgodno i nezahvalno poređenje, u trku za novcem, u raspravljanje, u rat, u rizik, u opasnu vožnju, u izdaju, u seks*. Asocijacije studenata išle su takođe u ovom smeru: *u avanturu* (19), *probleme* (5), *raspravu* (5), *mutne poslove* (2), *svađu* (2), *aferu, glavolomku, dugove, životnu avanturu, zločin, igru, neizvestan posao, nepoznato, pustolovinu*. Verovatno je glagol *upustiti se* razvijao svoju valentnost u srpskom jeziku iz frekventnog izvorišta, a to je kolokacija *upustiti se u avanturu*, pa bi se reklo da dopune nisu uvek samo nepoželjne, već nose semantičku komponentu rizika, nepoznatosti i sl.

Zanimljiv je u smislu koji istražujemo slučaj glagola *prepustiti (se)*, koji je, baš kao i *upustiti (se)* nastao od glagola *pustiti*, međutim dok se, kao što je pokazano, upuštamo uglavnom u nešto loše, prepustamo se najčešće uživanjima (od kojih su mnoga pozitivna). Elektronski korpus i pretraživač Google ukazuju na razliku u upotrebi ovog glagola u povratnoj formi ako se odnosi na ženu i na muškarca. Lice muškog pola se prepusta različitim

uživanjima, uglavnom poželjnim, isp: PREPUSTIO SE *strastima, nežnostima, spontanosti, blagotvornim tretmanima, maštanju, uživanju u muzici, letnjim čarima, emocijama, sanjarenju, njenim čarima, prazničnoj čaroliji, vetru života, mislima, zvucima* ... Studentski odgovori potvrđuju isti komunikacijski potencijal ovog glagola: PREPUSTIO SE *uživanju (12), osećanjima (9), životu (4), ljubavi (4), osećaju (4), strasti (3), slučaju (2), alkoholu, bujici, zanosu, mašti, odmoru, opuštanju, razmišljanju, samom sebi, stihiji, strahu, sudbini, ugođaju, učenju, hrani*. Lice ženskog pola se obično prepušta nečemu nepoželjnom: PREPUSTILA SE *bludu, nekom muškarcu* i sl. Ako se ovaj glagol upotrebi kao prelazni glagol, onda se dopuna po pravilu odnosi na nešto što ima veliku važnost za onog koji to treba da prepusti: PREPUSTIO JE *titulu, prvo mesto, posao, vlast, svoju fotelju, tron, kandidaturu, ulogu favorita, dužnost, rukovođenje, kormilo* ... Studentski odgovori: PREPUSTIO JE *pobedu (5), slučaj (4), priliku (4), devojku (3), sebe (3), posao (2), vlast, vođstvo, govor, ženu, život, inicijativu, kontrolu, loptu, obaveze, potez, prednost, stvari slučaju, sudbinu, čin, šansu, štafetu*. Upotreba glagola nastalih prefiksacijom od glagola *pustiti (uspustiti se, prepustiti se, prepustiti)* ukazuje na činjenicu da nastavnik srpskog jezika kao stranog ima složen zadatak da ukaže strancu na domen primene ovih glagola i da njihovo puko prevodenje neće biti dovoljno da stranac stekne kompetenciju za njihovu upotrebu. Međutim, prethodno i samog nastavnika koji predaje svoj maternji jezik kao strani treba naučiti da obrati pažnju na pragmatičku sferu lekseme, jer je on nosi u svojoj kompetenciji, ali ona često nije uočena.

3.1.5. Ima i drugih glagola čije dopune uglavnom imaju negativno značenje: SNOSITI (*troškove, krivicu, posledice, odgovornost* ...),³ ODATI SE (*alkoholu, drogi, prostituciji, krađi, misticizmu, skitnji, vradžbinama* ...),⁴ SRLJATI (*u propast, iz greške u grešku, iz skandala u skandal*),⁵ POSEGNUTI (*za alkoholom,*

3 Među studentskim odgovorima vlada prilična usaglašenost: SNOSITI *posledice (31), odgovornost (12), troškove (5), krivicu (4), teret*. Iako, teorijski, osoba može snositi i pozitivne posledice, kolokacija *snositi posledice* nosi u sebi informaciju da su posledice nepoželjne i da će osoba koja će ih snositi biti, u stvari, kažnjena.

4 Studenti su i u ovom slučaju dali mali broj visokofrekventnih odgovora: ODATI SE *alkoholu (20), piću (12), poroku, drogama (3), pijanstvu (2), drogi*. Zanimljivo je da je jedan odgovor glasio *radu*, što samo ukazuje na činjenicu da odavanje nečemu ne bi, po prirodi stvari, trebalo da bude negativno.

5 Ubedljivo najfrekventnija verbalna asocijacija studenata na konstrukciju SRLJATI U ... glasi *propast (42)*, a ostale su daleko manje učestale: *nevolje (5), nepoznato (2), nesreću (2), opasnost, sunovrat*.

za drogom, za laži, za masovnim terorom, za nacionalizmom, za oružjem, za nepopularnom merom ...).⁶

3.1.6. Ima, međutim, i onih glagola koji se odnose skoro isključivo na poželjne pojave, iako je i među glagolima, a i u građi uopšte, ubedljivo više primera za lekseme koje su se specijalizovale za učešće u označavanju nepoželjnih pojava.

3.1.6.1. Osnovno značenje glagola *pobрати* definisano je u RMS na sledeći način: ‘berući sve poskidati, obrati’. Značenja su se dalje razvijala u pravcu aktiviranja semantičkih komponenata koje se odnose na prikupljanje različitih konkretnih ili apstraktnih pojava. Građa pokazuje da se može pobрати uglavnom samo ono što je poželjno: *POBRATI aplauze, pozitivne kritike, epitete, priznanja, simpatije, komplimente, pohvale, lovorike, dobre ocene, zasluge, ovacije ...* Asocijacije studenata: *simpatije* (10), *pohvale* (9), *zvezde* (3), *uspehe* (3), *aplauze, dokaze, zasluge, znanje, kajmak, lovorike* (2), *ovacije, priznanja, tantijeme*. Pojavljuje se i jedan odgovor koji je negativno obojen: *loše navike*.

3.1.6.2. Neobičan je slučaj glagola *zadobiti*. U primarnom značenju ovaj glagol znači ‘osvojiti, steći’. Pošto se rezultat dobijanja obično asocira sa nečim pozitivnim, ne može se reći da su neočekivane kolokacije ovog glagola sa sledećim imenicama: *ZADOBITI moć, čvrstinu, milost, poverenje, poštovanje, poslušnost, status, identitet, pobedu, vlast ...* Asocijacije studenata: *poverenje* (4), *simpatije* (2), *ovacije, pažnju*. Međutim, kada ovaj glagol kolocira s imenicama koje označavaju nešto konkretno i vidljivo, one najčešće nose negativnu subjektivnu ocenu. Najfrekventniji spoj je *zadobiti (tešku) povredu/-e*, ali i *modrice, prelom, udarac, opekotine, ubod ...* Asocijacije studenata: *povredu/-e* (33), *udarac* (7), *rane* (4), *ozlede, potres mozga*. Ovaj glagol, dakle, ima dvostruki (i pozitivni i negativni) komunikacijski potencijal u zavisnosti od upotrebe u sferi apstraktnog ili konkretnog. Pretpostavljamo da su kolokacije sa negativnim značenjem tipa *zadobiti udarac* u bliskoj vezi sa kolokacijama glagolskog antonima *zadati*, od kojih je najfrekventnija *zadati udarac*, a zatim i *zadati glavobolju, muke, posla*,

⁶ Asocijacije studenata su raznovrsne, ali uglavnom imaju nepoželjno značenje: *POSEGNUTI ZA nožem* (8), *oružjem* (8), *pištoljem* (7), *alkoholom* (5), *drogom* (2), *flašom* (2), *čašom* (2), *lekovima, novčanikom, prevarom, puškom, čekićem*. Da ne bismo pomislili da ljudi u svim prilikama posežu isključivo za radikalnim negativnim sredstvima, važno je napomenuti da su dva odgovora pozitivno markirana: *posegnuti za argumentom, posegnuti za istinom*.

ubodne rane, lekciju ... Asocijacije studenata ukazuju na činjenicu da se glagol *zadobiti* mnogo češće upotrebljava uz imenice koje označavaju nešto konkretno, vidljivo i negativno (posebno *zadobiti povrede*), nego nešto apstraktno i pozitivno (*zadobiti poverenje*).

3.2. Imenice

3.2.1. Imenica *glasina* primarno označava augmentativ imenice *glas*. Međutim, dominantno značenje ove imenice je *vest, informacija o nečemu lošem*. Teorijski, glasine bi se mogle širiti i o poželjnim pojavama, ali nije tako. Elektronski korpus pokazuje da se najčešće šire GLASINE o *bombardovanju, hapšenju, opakoj bolesti, nečijem nestanku, neverstvu, ekološkoj katastrofi, krivici, razvodu* itd. Asocijacije studenata: GLASINE o *prevari* (4), *preljubi* (3), *razvodu* (3), *aferi* (2), *nesreći* (2), *zločinu, incidentu, krađi, lažima, rastanku, ratu, svađi, trudnoći*. Mnogo studentskih odgovora predstavljaju lične zamenice ili vlastita imena u obliku lokativa. Ne navodimo ih, ali je jasno da govornici nikada pod glasinama o nekome ne misle na priče sa poželjnim sadržajem.

3.2.2. Imenica *počinilac* najčešće označava osobe koje su uradile nešto loše: POČINILAC *zločina, genocida, incesta, masakra, seksualnog zlostavljanja, štete, zla ...* Asocijacije studenata: POČINILAC *zločina* (28), *krivičnog dela* (8), *ubistva* (8), *nesreće* (2), *greške, krivice, prevare, prekršaja, udesa*. Pokazalo se da baš kao što glagol *počiniti* najčvršće kolocira s imenicom *zločin*, tako i njegova izvedenica *počinilac* najčešće stupa s istom imenicom u kolokaciju. Bilo bi korisno ispitati na većem uzorku da li je i koliko je uobičajeno istovetno kolokaciono ponašanje motivnih reči i njihovih derivata.

3.2.3. Imenice koje označavaju unapred stečeno mišljenje o nekome ili nečemu, kao što su *predubeđenje, preduverenje, predrasuda*, po pravilu predstavljaju negativno mišljenje. RMS to čak i konstatuje u definiciji imenice *predubeđenje*: ‘unapred stvoreno, stečeno mišljenje o čemu (obično nepovoljno)’. Među studentskim asocijacijama na konstrukciju *predubeđenje o ...* čitamo i ove odgovore: *vlasti, izdaji, krivici, neverstvu, nekom narodu, porazu, homoseksualcima, crncima*, ali i: *veri, životu, istini, ishodu, ljubavi, ljudima, nauci, prošlosti*. Čak i ako su dopune neutralnog ili poželjnog značenja, predubeđenja, predrasude i dr. uglavnom su negativna.

3.2.4. Ima, međutim, i onih imenica koje se vezuju samo za pojave koje pozitivno ocenjujemo. Tako bi se, recimo, *borci* (ili *pobornici*) mogli boriti i za društveno prihvatljive, ali i za neprihvatljive ideje, ali se i *borac* i *pobornik* zalažu za nešto pozitivno, isp. BORAC za *bolji život, čast, samostalnost, čistotu vere, hrišćansku kulturu, jedinstvo, mir, pravdu, slobodu* ... Asocijacije studenata: BORAC za *(ljudska) prava* (29), *pravdu* (22), *život* (2), *slobodu*; POBORNİK *(ljudskih) prava* (12), *pravde* (4), *pokreta* (3), *zdravog života* (2), *istine* (2), *građana, demokratije, elitizma, zdravlja, ideala, ideje, ljubavi, mišljenja, mode, morala, otpora, slobode, socijalizma, starih ideja, teorije, feminizma*. Među raznovrsnim odgovorima izdvajamo i četiri pobornika za negativne pojave: *droge, loših ideja, nepravde, pijanstva*.

3.2.5. O pozajmljenicama. Skoro sve lekseme o kojima govorimo su slovenskog porekla i nastale su derivacijom ili kompozicijom. Međutim, važno je primetiti da se ista pojava dešava i sa pozajmljenicama. Naime, domen primene pozajmljene lekseme ne mora biti isti u jeziku iz kojeg je leksema pozajmljena i u jeziku koji ju je prihvatio.

3.2.5.1. Leksema *afera* potiče iz francuskog jezika. U srpskom jeziku označava ‘nečastan ili nepriličan posao, spor ili sukob koji duže traje i ima odjeka u javnosti’ (KŠ). Dakle, to je po pravilu nečastan posao (isp. *ljubavna, politička, špijunska afera*). Isp. i asocijacije studenata: *politička* (13), *ljubavna* (12), *kriminalna* (2), *biznis, vanbračna, novčana, policijska, poslovna, seksualna, žestoka, zločinačka, izmišljena, isplanirana, javna, katastrofalna, kratka, maliciozna, masna, skanadalozna, tajna, šokantna*. U Larousovom rečniku francuskog jezika ovo značenje je sasvim sporedno, nalazi se na šestom mestu, dok je osnovno značenje u vezi sa poslom, biznisom, koji uopšte ne mora imati negativnu konotaciju kao u srpskom jeziku. Istu leksemu pozajmio je i engleski jezik i značenja su, prema Websterovom rečniku, slična kao u francuskom.

3.2.5.2. *Eskalacija* je imenica koja potiče iz francuskog jezika, iako u Larousovom rečniku francuskog jezika nije zabeležena, što znači da se ne koristi u savremenom francuskom. U srpskom jeziku, osnovno joj je značenje ‘progresivno jačanje i širenje vojnih akcija, a sekundarno – širenje, jačanje, povećanje uopšte’ (KŠ). Međutim, kolokacije pokazuju da *eskalcija* uvek predstavlja širenje, jačanje, povećanje nečeg negativnog, isp. *ESKALACIJA nasilja, agresivnog ponašanja, terorizma, hysterije, etničkog*

ekstremizma, konflikta, kriminala, krize, kršenja ljudskih prava, napetosti. Asocijacije studenata: ESKALACIJA sukoba (8), nasilja (4), besa (3), emocija, konflikta, laži, mržnje, nesreće, problema, uvreda, haosa. Kao oblik ekspresivnog izražavanja doživljavamo eskalaciju ljubavi i eskalaciju misli, koje su se takođe našle među studentskim asocijacijama. U engleskom jeziku, prema Websteru, eskalacija se ne mora uvek odnositi samo na negativne pojave.

To što pozajmljena leksema ne mora imati isti domen primene u jeziku davaocu i jeziku primaocu ne smatramo greškom, čemu su skloni neki normativisti. Smatramo da normativisti (do određene mere) ne bi smeli da se mešaju u slobodan razvoj značenja pozajmljenice u jeziku primaocu (Dragićević 2010: 180–183).

3.3. Ostale vrste reči

3.3.1. Izdvojićemo još dva primera koji se odnose na druge vrste reči. Na prvi nas upućuje neočekivana napomena u definiciji prideva *neuporediv* u RSANU: ‘koji se ne može uporediti, koji je po svojim (obično pozitivnim) osobinama daleko iznad ili izvan drugog nečega, neusporediv’. Ne postoji jasno vidljiv razlog da nešto što je neuporedivo treba da bude takvo prema pozitivnim osobinama, ali leksikograf je pravilno ocenio domen primene ovog prideva. Primeri iz RSANU: *neuporediv dar, drug i saradnik; neuporediva krepkost, narodna poezija, duga*. Primeri iz EK: *neuporediv heroj, izazov, sjaj; neuporediva snaga, sreća, prednost*. Asocijacije studenata: *čovjek (7), uspeh (4), bolji, borac, dečko, dokaz, drug, ličnost, ljubavnik, momak, osećaj, posao, primer, uticaj, film*. Zabeležili smo i nekoliko odgovora koji se odnose na nepoželjne pojave: *bol (3), gubitak, zločin*.

3.3.2. Drugi primer se odnosi na predloge *usred, nasred, posred*, do kojih dolazimo zahvaljujući zanimljivoj napomeni u *Sintaksi* Predraga Pipera i drugih. Pišući o prostornom genitivu, autori dodaju usputni komentar: “Predlozi *usred, nasred, posred* u savremenom jeziku, najčešće su pragmatički obeleženi. Naime, njihov izbor je uslovljen potrebom da govornik izrazi svoj, po pravilu, negativan (negodujući) stav prema propozicionom sadržaju. Up. *Zamisli! Prosuo je pun lonac supe NASRED kuhinje. Molim te lepo! Zatekla sam gomilu prljavog veša POSRED sobe*” (Piper i dr. 2005: 146). Čak i predlozi, dakle, imaju sklonost da “biraju” pozitivan ili negativan kontekst u kojem će biti upotrebljeni.

4. Posle svega

Posle svega, važno je naglasiti sledeće. Ako govorimo terminologijom I. S. Uluhanova, ispitivali smo lekseme u njihovim jakim značenjima, tj. u uobičajenim kontekstima. Međutim, ako se, recimo, glagol *počiniti* uglavnom upotrebljava uz lekseme u službi objekta koje imaju nepoželjno/negativno značenje, to ne znači da nema primera da leksema sa poželjnim/pozitivnim značenjem bude dopuna tom glagolu. Naslov jednog novinskog teksta, posvećenog Savi Mrkalju, glasi *Počinio greh natprosečnosti*. Dalje, glagol *upustiti se* obično se upotrebljava uz dopune nepoželjnog značenja, ali u korpusu pronalazimo i primer *upustio se u izradu doktorske teze*. Isti je slučaj i sa glagolom *posegnuti*, ali se ponekad poseže i za poželjnim pojavama: *posegnuti za jakim adutom, posegnuti za argumentacijom*. Stvari koje se dešavaju obično su neprijatne, ali korpus potvrđuje da *se desila ljubav*. Zараđujemo obično nagradu za trud (koja se najčešće iskazuje imenicama poželjnog značenja), pa šokantno zvuči *zaraditi batine*. Primeri koje navodimo predstavljaju slaba značenja navedenih glagola, pa su zato izabrane kolokacije u priličnoj meri ekspresivne. Tako je, na primer, neočekivano i donekle šokantno vezati natprosečnost za greh u sintagmi *greh natprosečnosti*, a zatim se konstrukcija čini stilski još efektnijom kada je u nju uveden i glagol *počiniti*, koji se, inače, uklapa sa imenicom *greh*, ali ne i sa *natprosečnošću*, koju vrednujemo pozitivno, pa ni sa ironičnim *grehom natprosečnosti*. Kada se leksema upotrebi u svom slabom značenju, tj. uz kolokat suprotne subjektivne ocene u odnosu na onu koja je očekivana, postiže se stilska upečatljivost.

Ova vrsta komunikacijske kompetencije koja podrazumeva ovladavanje jakim i slabim značenjima leksema veoma je važna za izučavanje stranih jezika, ali i maternjeg jezika, između ostalog i zbog toga što treba osvestiti znanja kojima govornici maternjeg jezika raspolažu a da toga ponekad nisu svesni, kao što je, na primer, razlika u upotrebi glagola *počiniti* i *učiniti*, *prepustiti se* i *upustiti se* itd.

Smatramo da leksema dobija svoje jako značenje širenjem pragmatičkog modela koji stiće frekventnom upotrebom u određenoj kolokaciji. Za to što se glagol *počiniti* u srpskom jeziku vezuje za imenice nepoželjne semantike odgovorna je vrlo učestala kolokacija *počiniti zločin*. Njenu uobičajenost potvrđuju verbalne asocijacije govornika kojima je *zločin* ubedljivo najčešća asocijacija na stimulus *počiniti*. Isto tako, navedimo još

primera, frekventne kolokacije *upustiti se u avanturu*, *zadobiti povredu*, *snositi posledice* utiču na ostale kolokacijske veze ovih glagola. Što je kolokacija model frekventnija, pa samim tim i uobičajenija, kolokacijsko ponašanje upravne lekseme biće u većoj meri pod uticajem tog frekventnog modela. Da li neka leksema participira u nekom kolokacijskom modelu ili ne, lako je proverivo na osnovu verbalnih asocijacija. Visoka učestalost iste sintagmatske lekseme asocijacije u asocijativnom eksperimentu dokaz je uobičajenosti date kolokacije u jeziku koji se istražuje.

4.1. Na kraju bismo se osvrnuli na pitanje odnosa domena primene lekseme, dakle, njenog pragmatičkog sloja, prema njenom značenju. Već je u literaturi opisano da u vezi sa tim postoje tri mogućnosti interpretacije. Prva mogućnost. Leksema ima određeno značenje i od njega zavisi u koje će kolokacije stupati, jer je značenje uslov kolokabilnosti (Gotštajn 1986: 9–10). Na ovaj način o leksičkom značenju razmišljaju predstavnici strukturalizma – komponencijalne analize i teorije polja (Raffaelli 2015: 147–149). Ako prihvatimo ovaj pristup, onda je domen primene izvan leksičkog značenja. Druga mogućnost. Poststrukturalisti (predstavnici konstrukcijske gramatike i kognitivne gramatike) značenje posmatraju kao posledicu kolokabilnosti (isp. Raffaelli 2015: 152–169). Kako primećuje Ida Raffaelli, “svi pristupi temeljeni na kontekstnoj analizi više ili manje negiraju postojanje unaprijed zadanih, generalizirajućih tvrdnji o ustroju značenja ili odnosima između jezičnih elemenata” (Raffaelli 2015: 151). To znači da se značenje stvara u upotrebi. Ako je tako, onda se domen primene može izjednačiti sa značenjem. Treća mogućnost. Leksema poseduje određeno značenje, ali se ono nadograđuje i precizira upotrebom u određenom kontekstu. Značenje je, prema tome, posledica i uslov kolokabilnosti (Gotštajn 1986: 10–12). Zalažemo se za ovakav pristup leksičkom značenju, a iz njega proizlazi da je domen primene njegov segment (uz referenciju, denotaciju, designaciju i konotaciju). U ovom radu prikazali smo samo komponentu domena primene lekseme, onu koja se odnosi na pozitivnu/negativnu subjektivnu ocenu leksema koje stupaju sa njima u kolokaciju. Ovaj segment leksičkog značenja je u stvari daleko složeniji, jer se, baš kao i ono, i samo sastoji iz slojeva.

Literatura

- Blagus Bartolec, Goranka. 2014. *Riječi i njihovi susjedi. Kolokacijske sveze u hrvatskom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Gortan-Premk 2004: Даринка Гортан-Премк. 2004. *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Gotštajn, Ljiljana. 1986. *Sinonimija u kolokacijama (sa primerima engleskog jezika naučne argumentacije)*. Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- Dragičević 2010: Рајна Драгићевић. ²2010. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Dražić 2014: Јасмина Дражић. 2014. *Лексичке и граматичке колокације у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Zgusta, Ladislav. 1991. *Priručnik leksikografije*. Prevod i predgovor Danko Šipka. Sarajevo: "Svjetlost", Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Prčić, Tvrtko. ²2008. *Semantika i pragmatika reči*. Novi Sad: Zmaj.
- Piper i dr. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. 2005. *Синтакса савременог српског језика: проста реченица, у редакцији Милке Ивић*. Београд, Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- Raffaelli, Ida. 2015. *O značenju. Uvod u semantiku*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Radovanović, Milorad. 1986. *Sociolingvistika*. Novi Sad: Dnevnik, Književna zajednica Novog Sada.

Izvori

- EK: Корпус савременог српског језика на Математичком факултету Универзитета у Београду: <http://korpus.matf.bg.ac.rs.html>
- KŠ: Иван Клајн, Милан Шипка. 2007. *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- Larousse: <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais> (Pristupljeno 5. 1. 2017.)
- RMS: *Речник српскохрватског књижевног језика, I–VI*. 1967–1976. Нови Сад: Матица српска.
- RSANU: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика, I–XIX*. 1959–. Београд: Српска академија наука и уметности.
- RSJ: *Речник српског језика*. 2007. Нови Сад: Матица српска.
- Webster: *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary*. ¹¹2003. Springfield (MA): Merriam-Webster, Incorporated.

Улуханов 2006: Игор Степановић Улуханов. 2006. Состояние и перспективы изучения функционального словообразования. *Функциональные аспекты слова́тварэ́ння. Доклады IX Міжнароднай канферэнцыі Камісіі па славянскаму слова́тварэ́нню пры Міжнародным камітэце славістаў*. Минск/Беларусь: Нацыянальная акадэмія навук Беларусі – Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа.

Summary

SCOPE OF LEXEME APPLICATION AS A SEGMENT OF LEXICAL MEANING

This paper discusses the scope of lexeme application. After a short theoretical introduction about the pragmatic level of meaning of lexemes, presented is conducted on selected lexemes of the Serbian language. The corpus has been taken from the Dictionary of Modern Serbian Language, from the Electronic Corpus of Serbian Language, from the search engine Google, and from a survey on syntagmatic associations conducted with students. At the end of this paper, there is a conclusion which takes the view that the scope of lexeme application is a segment of lexical meaning.

Keywords: scope of application, lexical competences of speakers, lexicology, pragmatics, Serbian language